

مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

الحمد لله الذي جعل مكتوبات مجمع حسنات مخزن البركات عالم رافق جامع عظمى ويا طي
حضرت مولانا مولوی محمد رفیع صاحب فوتوی حرمہ اعلیٰ

لطائف قاسمۃ
۱۳۰۹ھ

الاعتراف بکبریت و تنفیج مولوی نعمت فضل الرحمن و مولوی محمد ایاز سلیمان علی
باتمام جناب مولوی حافظ محمد عبد الاحد صاحب لکھنؤ

مطبع واقع ہاں کربلا
درانجبتا واقع در مطبوعہ

طبیعت بہت گہرائی ہنوز اور تحریروں سے چندین فراغت نہوئی تھی کہ ایک اور سر پران
پڑی تسپر مفصل لکھوں تو کمانک لکھوں یہ بحث ایک دریا سی ناپید انکار ہے اور اختصار
کیے تو کمانک دریا کو زہ میں لانا شوہر اس کے فقط عقیدہ دل سے آگاہ کئے دیتا ہوں اس
ضمن میں کسی دلیل یا مثال کی طرف بھی اشارہ ہو جائے تو ہو جاوین انبیاء کرام کو انہیں احیاء
دنیاوی کے تعلق کے اعتبار سے زندہ سمجھتا ہوں یہ نہیں کہ مثل شہداران ابدان کو چھوڑ کر اور اپنے
تعلق ہو جاتا ہے یہی وجہ معلوم ہوتی ہے کہ شہداء کے مال میں میراث ہوئی اور انبیاء کرام علیہم السلام
کے مال میں میراث جاری نہوئی حالانکہ یوحیٰ علیہ السلام نے اولاکم لندکر مثل خط الانبیاء میں سب
کو عام ہے عوام ہوں یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شہداء کی ازواج کو بعد عدت معروف
نکاح کی اجازت ہوئی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی ازواج کی شان میں یہ حکم آیا ولا تنکحوا
ازواجہن جبکہ ابدان حالانکہ عموم و اصل لکم ما دراز لکم جس سے حلت غیرہ

منکوہ فارغ العدة سمجھ میں آتی ہے اور عموم والذین یتوفون سکم ویدرون ازواجہا
وغیرہ جس سے بعد مرد عدت ازواج کو اجازت نکاح نظر آتی ہے اسکے مخالف ہے اگر رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کو زندہ مانئے اگر شہدار انہیں ابدان کے حساب سے ہوتے تو پھر انکا
قبور میں مستور ہو جانا بہت ہوتا تو جرمون اور مظلومون کے محبوس ہونے کی برابر ہوتا نہ مال
میں میراث چل سکتی نہ ازواج کو نکاح کی اجازت ہوتی ورنہ اس حساب سے تو ہم مردہ دل ہی اچھے
رہتے جنگی زندگانی موت سے بہتر ہے کیونکہ اس نام کی زندگانی پر ہمارے لئے تو یہ انعام کہ نہ مال
میں کوئی تصرف کر سکے نہ ازواج کی طرف کوئی نظر بہرے دیکھ سکے اور وہ اس حیات کامل پر بھی
اس دولت و عزت سے محروم رہے مگر چونکہ یہاں کے اموال یہیں کے ابدان کے شکست و
ریخت کے لئے ہیں اور یہاں کے ازواج انہیں ابدان کی عمر کے تخم ریزی کے لئے مصداق نہاں
حشر لکم یہیں ہیں تو بعد انفاک تعلق روح کو انکے متعلقات سے کیا تعلق رہ جائیگا
بلکہ جیسے گھوڑا سواری کے لئے اور گھاس دانہ گھوڑے کے لئے اور گھوڑا نہ رہے تو پھر گھاس دانہ
سے بھی کچھ مطلب نہیں رہتا ایسا ہی ابدان ارواح کے کاروبار کے لئے بلکہ اسکا مرکب و اسکی

L

بسم اللہ الرحمن الرحیم

منشا جابر گاہ قاضی اکا جات مصنفہ حضرت مولانا محمد قاسم صاحب رحمۃ اللہ علیہ

گناہ بیعد و را بار بستم گناہم موجب حرمان من شد نمیدانم چرا محسروم ماندم بدر گاہ تو ای رحمان دویدم بکش از اندرونم لفت غیر به تیر در دود جان بود اگر نالایقم قدرت تو داری بعفو و فضل خود ای شاه عالم بچشم لطف ای حکم تو بر سر	تو میدانی و خود هستی گواہم حجاب مقصود معصیان من شد جهان را دعوت اسلام کردی گدا خود را تر از سلطان چو دیدم براه نمود مرا چالاک فسر را در دهنم را بشق خویش تن سوز مرا حسب مراد خویش گردان گناہم را اگر دیدی نگرہم بدر گاہت رسیدم ساز شادم بحال قاسم بحیا رہ بنگر	الہی غرق دریا سے گناہم ہزاران بار توبہ ہا شکستم بآن رحمت کہ وقف عام کردی سہین انجین مقسوم ماندم دلہم از نقش باطل پاک فرما میشو از من ہوا سے کعبہ دیر دلہم را محو یاد خویش گردان کہ خار عیب از جانم بر آ رہ بسی بگذشتہ شاہانہ مرادم

مکتوب اول بنام مولوی محمد صدیق صاحب مراد آبادی در اثبات
حیات النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم
سر اہل انیت سلامت - السلام علیکم کل جواب کا عنایت نامہ پوچھا کیفیت مندرجہ کو دیکھ کر

ایسا ہوگا جیسا حالت حیات سابقہ میں کبھی زمین پر رہنا کبھی بوجہ سرج آسمان پر چلا جانا زیر پردہ موت
 عرضی دستور ہوئی تو پھر ایسی صورت ہو جائیگی جیسے فرض کیجئے چرخ کو کسی طرف گلی میں رکھ کر سرپوش کرنا
 جیسے بیان تمام شواہد میں باہر سے سمٹ کر اُس طرف میں آجانی ہیں بلکہ خود شعلہ چرخ میں سما جاتے
 ہیں جس سے وہ اشد و اشاریہ نمایان ہو جاتا ہے ایسے ہی بیان بھی خیال فرمائیے اس صورت میں
 موت انبیاء کرام اور موت عوام میں ایسا فرق ہوگا جیسا چرخ کی طرف گلی میں دستور ہو جانے
 اور گل ہو جانے میں فرق ہے یہاں جیسے باعتبار مکان اندر بیرون دونوں صورتوں میں برابر اور پھر اتنا فرق
 ہے کہ باعتبار اصل اتنا پہلے نہ تھا ایسا ہی یہاں بھی سمجھ لیجئے اور شاید یہی وجہ ہے کہ انکسیت جدا کما
 اور انہم متیون جدا فرمایا مثل تم انکم یوم القیامتہ جو اگلا جملہ ہے سب کو شامل
 کر کے انکم متیون نفسد مایا کہ اسی فراق مراتب موت کے طرف اشارہ باقی رہے باجملہ
 حیات حال انبیاء کا مثل حیات سابق ہونا اور پھر اس سے اشد اور اعلیٰ ہونا یوں ظاہر ہے کہ
 حاملتہ توفی تعلق الابدان الدنیا دیہ سے یہ نہیں کہ مثل شہداء تبدیل ابدان کئے گئے ہو اور اشد تیون
 ظہر ہے کہ بوجہ احاطہ ضد محال ہو سکتا ہے تمام فیض حیات جو مثل شعاع شمس مقرر اطراف بدن
 اور اس سے باہر تک بذریعہ افعال جاتا تھا سمٹ کر داخل بدن کی طرف چلا آیا سمجھ لینے کے لیے تو یہ کافی کر
 پھر اس سلامت اجساد کو ملحوظ کیا جائے تو اور بھی تائید ہو جاتی ہے رہیں احادیث اور انکے رجوع کرنے
 اس وقت ضرورت نہیں جو یہ تحقیق کیجئے کہ کون سی حدیث صحیح ہے اور کون سی ضعیف پر پھر تیسرے محکومان
 باتوں کی خبر کم ہوتی ہے کیونکہ یہ باتیں کتابوں سے متعلق ہیں اور اب خود جانتے ہیں کہ جیسے پابائی
 بے ہتیار ہوتے ہیں ایسا ہی یہ جاہل عالم بے کتاب ہو یہ باتیں آپ خود حضرت شیخ کی تصانیف
 سے نکالیں مگر ایسا یاد پڑتا ہے کہ اکثر احادیث باب حیات ضعیف ہیں زیادہ کیا عرض کروں ہاں
 اتنا عرض کئے دیتا ہوں کہ گو عقیدہ تو یہی ہے اور میں جانتا ہوں انشاء اللہ تعالیٰ ایسا ہی رہے گا
 مگر اس عقیدہ کو عقائد ضروریہ میں سے نہیں سمجھتا نہ تعلیم ایسی باتوں کی کرتا ہوں نہ منکر وہی دست
 دیگر بیان ہوتا ہوں خود کسی سے کہنا نہیں پھر تا کوئی پوچھتا ہے ادا مذہب فساد نہیں ہوتا تو اظہار
 میں دریغ بھی نہیں کرتا آپ بھی اس امر کو ملحوظ رکھیں تو بہتر ہے فقط

سواری اور اموال کا رواج ابدان کے لئے اور ابدان نہ زمین تو پھر ان سے بھی مطلب نہ رہیگا اس لئے
 شہداء کے اموال از رواج میں بھی بوجہ انفعالک تعلق مذکور اور وٹو بطور مناسبت جازت ہوگی اور یوں ہی
 بیکار نہ رہنے دینگے مگر ان جیسے بیان گماں دانہ کی طلب و اس سے تعلق دلی اس بات پر شاہد ہوتا ہے
 کہ طالب و صاحب تعلق کے گھر پر گھوڑا وغیرہ گماں دانہ کھانے والا کوئی جانور ہوگا ایسا ہی اموال
 از رواج سے تعلق اس بات پر شاہد ہو سکتا ہے کہ صاحب تعلق کو اپنے ابدان سے تعلق ہو اس تقریر
 مختصر سے اس قدر تو بشرط فہم و انصاف خواہ مخواہ میں آہی جاتا ہے کہ انبیاء کرام کو اپنے ابدان سے تعلق
 اس قسم کا تعلق اب بھی ہوگا جس قسم کا پہلے تھا یہی نہیں کہ جیسے وطن سے باہر اپنے وطن کو یاد کرتے
 اور اس فاصلہ پر روربستیاں ہوں تو اونکے کچھ خبر نہیں ہوتی ایسے ہی انبیاء کی ارواح کو بھی مشہل دیگر
 اموات اپنے ابدان سے ایک تعلق یا دوگاری محبت ہے مگر چونکہ اور ابدان سے محبت نہ تھی تو تعلق یادگار
 ہی نہیں ایسا ہی تعلق ہوتا تو احکام بھی یکساں ہوتے ہاں یوں کہنے تو خیر کہ خدا کے حکم محض پوچھ
 اور بے حکمتہ ہوتی ہیں مگر چونکہ آپ سے یہی امید ہے کہ خداوند علیم و حکیم کو حکیم ہی سمجھو ہونگے اسلئے یہ بھی
 امید ہو کہ بدلاتہ حکم مذکور انبیاء کو ابدان دنیا کے حساب سے زندہ سمجھنے کے پر حسب ہدایت عمل نفس فانیۃ
 الموت اور انکسیت دانہم میتون تمام انبیاء کرام علیہم السلام خاص کر حضرت سرور انام
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی نسبت موت کا بھی اعتقاد ضرور ہے مگر اس صورت میں یہ اجتماع موت
 و حیات ایسا ہوگا جیسا وقت حرکت کشتی جانشین کشتی کا حرکت و سکون جیسے بیان سکون اصلی ہے
 اور حرکت عرضی ایسی ہی وہاں بھی حیات اصلی اور موت عرضی ہوگی اسلئے استمرار بھی اگر تسلیم کر لیا جائے
 تو کچھ مخالف مطلب نہ ہوگا کیونکہ حیات پھر بھی موجود ہے یا جیسے آب گرم میں اجتماع حرارت کو کو
 برودت حرارت کے لئے دلیل کی کیا حاجت وہ خود مشہود و محسوس ہی ہاں برودت کی دلیل
 لیجئے اگر برودت نہ ہوتی تو آگ کو کیونکہ نہ جہاں آگ کے بجھانے کے یہی معنی ہیں کہ مادہ حرارت کو
 کہو دیا اور نیست و نابود کر دیا مگر ظاہر ہے کہ اضداد کو بجز اضداد عالم اسباب اور کسی سبب سے باطل
 اور نیست و نابود نہیں کر سکتی مگر یہی تسلیم کرنا ضرور ہے کہ وقت موت حیات انبیاء کرام علیہم السلام
 اور یہی شدید ہو جائے کیونکہ جب حیات اصلی اس صورت میں کہی قبر میں رہنا کہی آسمان پر نظر آنا

که مسر باطل اند بوی از ثبوت نشمیده بیکار باشد حسان و صحاح و متواترات در کار اثبات پرکار اند
 اندین صورت ثبوت فضائل اعمال که از مطالب حسان و صحاح و متواترات فروتر است از ضعف چپه تبعید
 و ظاهریست که در صورت ترک اتفاقها به ثبوت و تکرار و ارجح معلوم رتبایش از فضائل نمی فراید پس اگر حدیث
 نسبت تراویح ضعیف باشد ظاهر پرستان را چه باک در فکر او اگر بگویند که کند کند مدعیان تا که کنند بدان اگر
 تعارض مزعم کسانیکه درین زمانه درین باره غوغا کرده اند و میگویند که حدیث سبت یا حدیث یازده متعارف
 است مبرهن شود البته ترک سبت و اختیار یازده خیلی بجا بود گو در انهم گنجایش گفتگوهای دیگر باشد بیشتر
 از نبات تعارض از برهی ملت و برهی کلمه الاسلام چه سود باقی ماند انیکه جناب ختمی آب صلی الله تعالی
 علیه وآله وسلم در رمضان و غیر رمضان همی یازده را بجا آورده اند چنانچه از حضرت عائشه رضی الله تعالی عندها روایت
 رسول اکرم صلی الله تعالی علیه وآله وسلم در یاسی سکه گانه همی یازده خوانند چنانچه از جابر روایت این حدیث
 گویند ظاهر یا حدیث سبت که مرفوع است بنظر ظاهر بدینان متعارض نماید اما در حقیقت حکم تعارض خاص
 از جهل یا عناد نیست اول تراویح را از تجدید باید گفت بعد از آن تطبیق تعارض عزم باید کرد اگر گویند که تراویح
 مثل صلوٰه او امین که بعد مغرب میخوانند و نوافل عشا که در پیش آن خوانده می شوند نوع دیگر و تجزوع
 و دیگر هر دو حدیث مذکور درباره تجدید است خود ظاهر است که اعتراض بیکه و خواهر رفت باز چون با اتصال
 تراویح با عشا را کردن آن در اول شب و افراتق تجدید عشا که نوم و دیگر اعمال کثیره بمیان می آیند و ادا
 کردن آن دو خبر شب نظر افکنیم این را موضوعی بایم معند در تجدید روایات کثیره از حضرت عائشه روایت مهم
 از بعض صحابه ماثور بعض از آن در صحیحین و بعض در کتب دیگر از صحاح سنت منقول است چنانچه خوانندگان
 حدیث همه میدانند پس هر چه ملازمان جناب و فشی سامی جواب آن خواهند داد ازین تعارض هم همان را
 قبول کنند یا بکلمه چنانچه محل بر نهد و واقع احادیث بخاری و مسلم را موافق با هم توان کرد حدیث سبت که
 و یازده رکعت را نیز با هم متعاقب باید ساخت ازین صورت ضعف حدیث سبت و احتمال منطوق آن
 مانع نخواهند شد بدان اگر امام ابن صلاح لیاقت قبول اقوال از خصوص قطعیه بهم رسانیده اند و کلام الله
 حدیث باتباع او شان خوانده و دیگر علماء اصول و فقه را این منصب بهم رسیده اما گنجایش عرض معروض
 خویش نیست و اگر اوشان را امام اصول حدیث با نفعی تصور بداند که درین فن یکتا روزگار و در این

مکتوب دوم در اثبات ترویج بدلائل عقلی و برهمن نقلی

کمترین نام محمد قاسم نام که بچهلانی شعار اوست و طایفه نقسانی کار او بنجد مست مجموعه مکارم اخلاق عبد الرحیم خان صاحب ام اخلاق سلام مسنون عرض کرده عرض پردازست که نامه نامی که بنام احتقر به نشان میر شعله رسال فرموده بودند از میر شعله به ناوته و از ناوته بگلگوه و از گلگوه برامپور شده ترودم و راو اختر شول رسیده منوعم گردانیده نظر را به تمام سامی در امور دینی و انهم چند نکته در فضائل اعمال دلائل انجین باید و دلالت انجین چند نکته بر خود نظر بنما کرد که هنوز گرفتار هوا و هوس و هر دم بحکم مسایل کارانیدم بدم می افکنم همان قدر بر انجناب آفرینا خواندم و گفتم که چون در فضائل اعمال انیقه را به تمام است دین مسارقه در دیگر اعمال عالییه از فرائض و سنن موکه چه قدر ذخیرهای عمده بهم آورده باشند خبر اکرم الشریعہ از بهاندم خیال جواش غرم راجع انجینت و پاس مبارک بدم می آویخت اما بالائے تکامل طبع زاد که باستماع عادات احتقر از بعضی ملازمان دریافت شد بر نشانی روزگار که هر روز از جای بجای می رفتم و هجوم کار که از کاری بر کاری می نشستم تیر فزستم ندانم که به بخواشغال غیر ضروری پردازم یا نیمه بدین سیاق و سباق نامه سامی و طایفه دلائل و مقاصد گرامی ندانم غلط است یا راست از هر طرف بوی تعصب تعمق شنیدم و ملاحظه این کار جنابست کسی دیگر است که در پرده نام جناب درین میدان کورانه رفته فرموده امام ابن صلاح ابامدعایش چه اساس آری اگر اثبات احکام منزه در صحیح بود می توان گفت که فلان حدیث اثبات تراویح نمی توان کرد آری اثبات مطالب بقدر ثبوت دلائل می باشد صحیح بقدر ثبوت خود و ضعیف بقدر ثبوت خود اثبات مطالب میکند عرض حسب تنوع دلائل مطالب تنوع ثبوت میسرند از متواترات عقائد ضروری مثل توحید و رسالت و حقیقه کلام الله ثابت می توان کرد و از احادیث صحیح این کار نمی آید و از احادیث و رجال و کائنات باید گرفت از ضعیف این کار نباید گرفت این فرق از کجاست از تفاوت سند خاسته و نه نفس حدیث و اضافه نبوی بهین خواهد که هر دو را یک پله باید بنجد مگر ظاهر است که احادیث ضعیف نه چنان ثابت اند که همتگ صحیح و حسان گردند نه چنان باطل که همتگ موضوعات شوند پس لازم مرتبه انها باعتبار ثبوت و عدم ثبوت فیما بین صحیح و بلکه حسان و موضوعات خواهند بود نه مثل موضوعات

یاد دمی باری قلیل کثیران آودیه گوش سامی میکردم مگر چه کنم که نشی سامی بداند لالات از حق کناره
 برود چنانچه قدری معروض شد و قدری اکنون معروض میشود مدار طعن بر روایت موطا برین داشته که
 برید بن رودمان زمان حضرت عمر رضی الله عنه نداریافته سبحان الله چه دلیل است وجه مدح خلاصه طعن
 بن براید که مسلمات تابعین اعتبار از نشاید اول این را اثبات باید کرد بعد از آن روایت مذکوره را رد
 باید فرمود عدم اعتبار مرسل تابعین اگر تراشیده خویشین است این را که می پرسد و اگر تقلید دیگرانست
 بجز امام شافعی کیست که باین طرف رفته امام ابوحنیفه و امام مالک همه بر آنند که مرسل تابعین همه مثل
 مرسل صحابه همه مثل مرسل صحابه معتبرند بلکه از سنده زیاد چه ترک سناد دلیل وثوق خود است و ذکر سناد
 بر فهم سامع گذاشتن و گویا العده علی الرادی گفتن است اگر از تقلید عاصیست قول امام ابن صلاح رحم
 را بدیوار باید زد و اگر تقلید اوشان جائز است امام ابوحنیفه هم و امام مالک چه تقصیر فرموده اند امام ابن صلاح
 اگر تاسیس قواعد حفظ و نگاهداشت الفاظ بصیرت حاصل کرده اند امام ابوحنیفه هم و امام مالک نیز در
 تاسیس قواعد محافظه معانی مدطولی دارند و اگر ازین قواعد محافظه معانی بهم زبیده و در بعض مواقع
 بنظر ملازمان جناب علی تقدیر التسلیم معنی مقصود از دست میسر و از قواعد محافظه الفاظ نیز این محافظه
 علی العموم دیده میشود چنانچه از ملاحظه احادیث عمر شریف حضرت رسول الثقلین صلی الله علیه و آله و سلم
 بهوید است و اگر درین باره تقلید امام شافعی بر دوشان احسان ننهادند از مبارکباد و گماند زنیصورت
 اگر ملازمان جناب قفا امام شافعی در زبیده مانده گاران اتباع امام ابوحنیفه لازم گرفته ایم اگر فرق است
 همین قدر است که امام ابوحنیفه امام اعظم اند باجماع تقلید یکی از ائمه عجلان ائمه دیگر لازم نباید داد و باو شای
 دست گریبان نباید شد این است جواب آنچه که ملازمان جناب بطور قواعد روایت بر بست رکعت طعن فرموده
 بودند باقی مطابقه بطور روایت دارد فرموده اند جواب آن چه گویم که خود از دایره فهم بیرون می نمایم بجز آنکه
 تعصب و تمیق باعث این یا ده گویا شده باشد دیگر چه گفته شود و اگر باور نیست باید شنید یکی از ان
 مطاعنها اینیم است که اگر روایت علیکم بسنتی و سنته اخلفا و دست آویخته شود بلحاظ آنکه سنتی و سنته اخلفا
 هر دو معروفند و تکرار معاف مشعر با اتحاد اول یا ثانی می باشد لازم است که سنته اخلفا را که اتباع آن در
 حدیث اشاره فرموده اند همان سنته نبوی علیه و علی آن تخیه و سلام و در بست رکعت این امر مفقود

میدان و این کار بودند و باره محافظه الفاظ حدیث هر قاعده که بنیاد دهند بر چشم نهادنی است و هر رایی که
 روزنه قابل گام کشا دنی است ما را مسلم نگذاشتان را اگر در محافظه الفاظ حدیث که بغرض محافظه معانی قصه
 است چنانچه جمله قبلیغ الشاهد الفاسد یا جمله قرب مبلغ اوعی من سامع پیوسته بر آن باشد
 است آنکه اصول فقه را در فن محافظه معانی مد طولی است او شان در آن باره اگر قابل اقتدا هستند
 ایشان درین باره لائق اتباع قاعده بنیاد نهاده آنکه اصول فقه همین است که فضائل اعمال از مضایف
 بهم ثابت می توان شد و اگر نیک تامل کرده شود آن موضوعات که نظر بر کذب و روایت در مواقع دیگر از
 در موضوعات شمرده اند باین کلیه بالیقین غلط و مخالف واقع نمی باشند فان الکذب تبصیر صدق
 هم چنانکه جمله صحیح معنی مطابق واقع نمی باشند فان الصدوق قد یخطئ و نیز احتمال
 دروغ از غیر معصوم چه مستبعد چنانچه در بعض صحاح مشهور هم همین است ندانی که در بخاری شریف در باب
 عمر شریف حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم سه روایات با هم متعارض آمده شصت و شصت
 و شصت پنج دهم میدانند که توافقی این روایات باعتبار منطوق خویشین محال است لاجرم یکی مطابق واقع
 و دو مخالف واقع خواهند بود و حال آنکه باعتبار اصطلاح اصول حدیث هر سه روایات صحیح اند و در نه امام بخاری که
 که التزام ایراد صحیح کرده اند در کتاب خود نمی آورده اند این صورت را معجزی باید که یکی را منظون الصدق یا
 مقطوع الوقعی گردانند و دیگر آنرا منظون الکذب و یا قطعی البطلان گردانند پس هر چه اگر از قسم روایات است
 امام است که صحیح باشد یا ضعیف چنانچه ظاهر است و اگر از قسم روایات باشد از اندازه حرکت که یکی از کارهای
 نبوی است چنانچه آیه تعلیمهم الکتاب و احکمت بران دلالت میدارد و برون زفته باشند از ریضت
 حدیث ضعیف هم اگر مؤید بر آیه شود از مرتبه خود بالا رفته کار دیگر خواهد کرد چنانچه آیه و اذ احبناهم

امر من الامرین او انخوف اذا عوا به و لو ردوه اے الرسول و اے اولی الامر منهم
 لعلمه الذین یستنبطونه منهم برین تفسیر گواه هم موجود است چه اخبار مشار الیه اگر از قسم صحیح بود
 اذاعه را محل طعن نمی شد و اگر در آیه در آیه مؤید ضحاف نمی شد بحدیث لعلمه الذین یستنبطونه چه معنی
 داشت آنکون معروض آن است که روایتی است که نیز بر علم احم مؤید بر آیه است و معارض کلام
 روایت نیست اگر اندیشه که بدان اشاره کرده ام سده راه قلم نبودی اگر همه مافی الضمیر خود بر قلم

سیکند علاوه بر این نصوص قطعیة قرآن شریف و حدیث را که در بعض مواقع بر جمیع محلی بالاسلام مستعمل نمایند
 مثل ان الله لا یضیع اجر المحسنین چه جواب خواهند داد کدام است که ننیدانند که اینجا اجر مجموع مراد نیست چه
 یک محسن هم اگر بجا لم باشد تا با هم ضاعت اجر او نخواهند شد و تیر باید که بر طبق فهم منشی جناب جبر همه محسنین یکی
 باشد و آن هم چند که تعدد شخصی را در آن گنجایش بود و نه تعدد نوعی را بحال چه عطاء بر یکبار خواهد شد مثل
 صلوات که بعد از منته و اختلاف مکرر سه کر و مطلوب می شود و بعد از منته مختلف خواهد شد همچنین در جای
 الکفار و المنافقین لازم است که جبار مجموع کفار و منافقین مراد باشد نه ضرورت با حضرت رسول الله
 صلی الله علیه و آله و سلم را باید گفت که از اینجا بے ادافه فرض تشریف بردند یا برخداوند احکم الحاکمین
 نعوذ بالله غصه باید کرد که انجین حکم دشوار بر نبی خود فرستاد که ادایش نتوانستند و عیب عدم مثال
 ازین جهان بردند نعوذ بالله من سوء الفهم و ازین هم در گذشتیم اذان ثالث جمعه بشهادة صحیحین نه حضرت
 عثمان ذی النورین است رضی الله عنه پیشتر از زمانه او شان فقط بان دو اذان اعنی یکی اذان خطبه ویم
 تکبیر و پس از نته خلفاء در حدیث مذکور اگر نته همه خلفاء بطور مذکور مراد باشد لازم آید که اذان مذکور داخل
 بدعت شود چه نه سنت نبوی است نه سنت خلفاء بطور مذکور و این التزام بدعت اندر نیصورت نه تنها
 بر حضرت عثمان خواهد بود بلکه جمیع صحابه رضوان الله علیهم اجمعین که در آن زمان حاضر بودند متبع خواهند
 شد و میدانی که این همان گناه و همان عیب است که رفاض و شیعه از دایره سنت و جماع بدان بدر
 رفتند و از نیم باید گذشت در آیه اولی الذی هدی الله فهدیم ائمة حمیر برهم راجع بسوی الذین
 معنی این شد که روش آن کسانی که ذکر او شان کرده ایم باید گرفت غرض لفظ برهم در قوه هدی الذین
 شد و معلوم است که مخاطب باین حکم جناب سالت مآب صلی الله علیه و آله و سلم اند و مشارالیه بموجب
 انبیاء مذکور الصد که بنجل آن حضرت موسی علیه السلام و حضرت داود علیه السلام هستند و موافق
 این خطاب و این ارشاد حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در ذره ماثوره ائمة حضرت موسی
 کردند و در سجده تلاوة سورہ ص ائمة حضرت داود علیه السلام کردند و اگر سجده سورہ ص ائمة حضرت
 داود علیه السلام نگویند و گویند که سجده حضرت داود علیه السلام بجهت استغفار و سجده حضرت سید ابرار
 صلی الله علیه و آله و سلم بجهت شکر پروردگار که ما ازین قسم تبارک محفوظ داشت در ائمة حضرت موسی علیه السلام

میگویم که اول این قاعده نزد علماء اصول کلیه نیست تا باتباع او شان ملازمان مخدوم را گنجایش ملحق به سجده
 و مارا فکر جواب باعث تردد شود دوم اینجا فقط لفظ سنت مکرر آمده آن بذات خود مکرر است و تکرار کرده باعث
 همان کسان که مکرر معرفه را مشعر بر اتحاد نموده اند مشعر تغایر است نظر برین لازم که سنته اخلفا غیر سنته نبوی
 علیه الصلوة والسلام باشد و یا می شکم و لفظ اخلفا را اگر معرفه است یکی هم از آن مکرر نیست و اگر نظر بر معرفه
 عرضیه است آن معرفه خود از معرفه دیگر مغایر شده چنانچه آن دو بذات خود متغایر اند این و آن معرفه غیر متغایر
 خواهند بود و جهش چنانکه وافی نیست که محکوم علیه حقیقی در صفات عرضیه همان موصوف بالذات می باشد پس
 اگر موصوف بالذات چنین واحد است صفت عارضیه نیز چنین واحد خواهد بود و اگر دوشی متغایر است صفات
 عارضیه را هم دوشی متغایر باید پنداشت پس اگر سنتی و سنتی مکرر می آید یا سنته اخلفا و سنته اخلفا مکرر
 می شد این گفتگو را بطا هر خیلی بجا گفته می شود و با اینهمه در ابنا و ابنا کم بلکه در انفسا و انفسکم که در کلام
 یک جمله مکرر آمده چه خواهند فرمود سبحان الله یا نجین الله فریبها و این لن ترانیهای دور و دراز علاوه
 برین همه اهل فهم را درین قدر اتفاق است که عطف مقتضی تغایر می باشد تا و قید که تغایر حقیقی یا تغایر اعتباری
 بدست نیاید عطف نتوان کرد و دوم آنکه طعن لام تعریف در جمیع مفید استغرق می باشد اند در نیصورت
 لازم است که جمیع خلفا امر او باشند پس سنته اخلفا که اشاره بالتزامش فرموده اند می باید که سنته
 همه خلفا را شنیدن باشد و بست رکعت اگر هست سنته حضرت عمر هست سنته حضرت ابی بکر نیست
 این اعتراض از همه افزون تر است ما شاء الله فهم مطالب همسان باید و نکته فہمی کم از فهم انقدر شاید
 مخدوم من انقدر مسلم کم جمع محلی باللام از الفاظ عموم است و لام تعریف در جمیع اکثر مفید استغرق
 می باشد اما مثلاً آن مخدوم مذنا هم معنی اجتماع از کدام پہلومی برارند و این تحقیق از عقل یا از نقل از
 کجای نگارند مفاد استغرق همان مفاد کل افراد می باشد نه مفاد کل مجموعی تا این مطلب باین
 دلیل مربوط می شد و ظاهراً است که در کل افرادی حکم راجع به فرد جدا گانه نمی باشد آری در کل مجموعی
 حکم قضیه راجع بجانب مجموع میگردد و افراد را از آن سر و کاری نمی بود و آنچه منشی جناب فہمیده اند مخلصتر
 همین ارجاع حکم بجانب مجموع است ازین تا از آن فرقی هست که بفرق زمین و آسمان تبعیث توان
 کرد با اینهمه حدیث اصحابی کا بنجوم باہم اقتدیم استیم را حکم باید کرد و باید دید که چسان فیصله این نزاع

فزان شریف متعاقب مانند ایاط و یک به اختیار آن مطاعن بجانب صحابه عامه شوند و احادیث با هم متعارض شوند
 دروش قرآنی کذب آن شود هرگز پسندیده خدا و رسول نیست صلی الله علیه و آله و سلم و طریقی که ایجاد مجتهد
 مذکور است همچنین است چنانچه عرض کرده شد دیگر آنکه هر که قصد عمل با حدیث کند از این چنین اجتهادات
 چه کار اگر اراده عمل با حدیث باین معنی است که هر چه در ظاهر احادیث یا بنابر عمل کنند آن مقصد مقتضی
 این است که راسه خود کیس و نهند و بدین عمل شوند و در نه راسی و عقل پیشینان بهر حال اولی و افضل است
 و اگر قصد عمل بطور راسی و عقل است پس اندک نیصورت بر مجتهدان سابق و مقلدان او شان چه طعن -
 والله الموفق لنادکم اگر حرفی نازیبا از قلم احقر صدر یافته آنرا از قبیل خبریه سینه سینه مثلها بلکه کمتر از آن نبیند
 چه مضامین نامه سامی در پرده استلالات معلومه ز رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را گذارسته نه
 صحابه کرام یا رضوان الله علیهم اجمعین

مکتوب سوم حضرت مولانا رشید احمد صاحب

بسم الله الرحمن الرحیم خان صاحب عبدالرحیم خان سلمه بعد سلام سنون آنکه نواز شنامه سید و باب تراویح
 آنچه تحریر بود ظاهر و متبادر از آن چنین می شد که مقصود استفسار مسئله نیست بلکه اعلام فالزام تحقیق خود
 است لهذا در تحریر جواب تا مل مانده آخر الامر چنان مناسب معلوم شد که اشاره چند فقره عرض کنم از تسلیم و غیر
 تسلیم کاری نیست لهذا در تحریر جواب دیر شد بر اهل علم پوشیده نیست که قیام رمضان و قیام لیل فی الواقع
 یکسان است که در رمضان برای نیسیه سلیم در اول شب مقرر کرده شده و هنوز غریبه در ادایش آخر
 شب است و در قیام لیل فخر علیه السلام چنانکه یازده رکعت و کم از آن ثابت شده اند سیزده رکعت و سوا
 نته فجر هم صحیحین موجود اند و رکعت نفل از روایت ابن مسعود از قول ابن عباس فصلی رکعتین هم
 رکعتین - ثم رکعتین ثم رکعتین ثم رکعتین ثم اوترت و حنفیه ده رکعت نفل و سه و تر آنکه
 و تر را یک رکعت قرار دهند و یازده رکعت نفل ثابت اند و قضا را پنجاب دو و یازده رکعت را در روز اگر شب
 متعجب میشد هم همین دو و یازده رکعت نفل است و این هر دو صحیح موجود است باید دید پس می بایست
 که محدثین زمان را در دو و یازده رکعت تردید می شد و بسبب آن یقین می بود نه قصر بر یازده صح و اوتر و در نه

در روز عاشره کلام نیست چنانچه لفظ حدیث سخن احق بمبوسی او کما قال بران گوا هست گو بوجه دیگر
 از پیشتر هم این روز مسمول حضرت صلی الله علیه و آله وسلم باشد آری اگر جلع وجوه کثیره در یک عمل
 محال بود مضاف نبود مگر مسا دلین نه عقل است چنانچه دانی و نه نقل چنانچه انما کل امر مانوس
 میخوانی و میدانی که از همین جالتضاعف ثواب صلوات صدقه می بر آید چنانچه ما هر ان حدیث می دانند
 الغرض این قسم سنن فقط یک دونهی است سبب جمله انبیاء هدی همه مرسلین مذکورین نیست اند
 در نیم صورت در حدیث اقتدا بالذین من بعدی که لفظ الذین واقع است همان عموم خواهد بخشد
 که الذین واقع آیه مذکوره بخشیده فرق اگر هست فرق تشبیه و جمع است مگر این قسم فرق در تبدل
 ماهیه مضامین و لوازم آن کارگر نمی توان شد پس چنانکه در آیه مسطوره سنت یکسانی قابل اتباع
 بر آید اینجا سببیک خلیف از ان دو که درین حدیث مراد اند لایق اتباع و اقتدا خواهد بود همان اگر اینجا لفظ
 اقتدا نبودی شاید مجادلا از گنجایش زبان کشتائی می بودنی توانستند گفتن که در اقتدا و اتباع مثلاً
 فرق است این است آنچه که بطور عجله و نظر سرسری در استدالات مجتهد جناب مفاسد بنظر این پیچیده
 و آمده اکنون التماس انیست که نظر باین تعصب و تعمق که در اجتماع مجتهد صاحب یافته نگاشته
 ام از تحریر جواب اصل مسئله دست کشی اولی دانستم چه اگر چیزی می نویسم لاجرم نتیجه و هیچ آن بخشد
 به سواله همان صاحب میشد که باین راه رفته اند و شان اول بار کدام انصافی گذاشته اند که باین
 بار کوتاهی خواهند فرمود بلیت تو کار زمین را نگو ساختی که با آسمان نیز پرداختی و در نه در
 اواخر رمضان شریف تکلیف مولوی احمد حسن امروبی که یکی از احبابا حقرا نه چیزی درین باره نوشته
 با مر و به فرستاده بودم از و شان نقلش بهم رسانیده سیفر ستادم لیکن چکنم که بنظر انصاف معذورم
 دیگر آنکه آنچه که بلفظ مضامین شعریه آن اشاره فرموده اند نخواهم که نقلش اگر ممکن باشد به من ارزانی
 فرمایند تا شاید چیز زیر این پرده باشد باقی عرض دیگر این است که بنده کمترین عالمان با حدیث
 یا بشرط فهم بدنی انکار و بلکه این را شعار ایمان می دانند لیکن این چنین بد فهمان را که مضامین نامرسمی
 ریخته قلم او شان است هرگز عمل با حدیث روانیده اند اینچنین کسان بنجمله فضل به کثیر هستند و العاقل
 تکلیف الاشارة الغرض را هی اختیار باید کرد که برا کار صحابه طعن نیفتد و دین برهم نشود و احادیث با هم

چه بالا نوشته ام که قیام یل محدود نیستند و در هر گاه بحديث صحيح ثابت شد که فخر عالم علیه السلام گاهی کامل
 غیر رمضان صائم نبود و نه هیچ ماه را از صوم خالی گذاشته اگر کسی تمام ماه روزه دارد متغلا مخالف سنته گردد
 و گرفتار بدعت سعاد الله باید که حضرت عمر و علی و دیگر صحابه و تابعین با تعترف ترندی و غیره بسبب تقریر
 زیاده عدد رکعات اهل بدعت شوند استغفر الله و بسیار امور نقل از صلوة و صوم و زکوة و حج و ذکر و تسبیح
 بدعت شوند تا مل در کار است اهل علم را چنان فرمودن سخت نازیباست مابین لفظ مخالف و موافق
 و محدود و غیر محدود بدعت و سنته امتیاز واجب است و چونکه در حدیث علیکم بسنتی و سنته خلفاء الراشین
 ارشاد جناب رساله علیه الصلوة است که چنانکه سنته مرا التزام کردن بر شماست سنته خلفا را هم التزام حضرت
 و مراد از سنته خلفا امریست که انجناب صدور آن نشد و از خلفا رد قوع آن شده و آن هرگز خلاف کلیات
 شرع نمی خواهد بود بلکه موافق سنته و مستطاب از آن لهذا این است رکعت هم مندوب و سنته شدند و بدعت
 گفتن آن سخت نازیبا که هیچ عالمی چنین نگفته اری آنچه خلاف است در آن است که زیاده بر تقدیر که انجناب
 علیه الصلوة خوانده اند آیا سنته مکه و اندیا مستحب زین بعد آنچه درین حدیث افاده فرموده اند بلکه مراد از سنته
 خلفا سنتی است که عین سنته نبویه باشد از عجب روزگار هست چه که اگر مراد از عنایت است که بعینه آن
 فعل را انجناب علیه السلام عمل در آمد فرموده مسنون کرده باشند پس می پرسیم که درین صورت خاصه تقریر
 خلفا بصیت آیا بعد وفات انجناب کسی از خلفا رجالی شریف فرزند داشته یا نسخ و تبدیل آن میرسد تا
 که سنته خلفا اکر ام و غیر آن را ترک کنیم و اگر مراد از عین است که مستطاب از سنته بود یا نظیرش در سنته موجود
 باشد و موافق کلیه شرعیه بود مثل جمع قرآن شریف و ترتیب سوره آن مثلاً لا ربنا این امر مسلم صحیح است
 اگر این زیاده رکعات را ندانیم که بچه وجه مخالف سنته قرار داده خواهد شد و آنچه از اصول قاعده اعاده معسر
 تحریر است در تلویح این بحث را باید دید که این قاعده کلیه نیست و خلاف این بسیار موجود است این قاعده
 آنجا بود که قرینه خلاف موجود نباشد یا عطف لفظ سنته الخلفا بر لفظ سنتی سفایرة رومی خواهد مقصود
 جناب رسالت علیه السلام ازین التزام سنته الخلفا خود است مرا تمل سنته خویش چنانچه در حدیث
 دیگر فرموده فاقه و بالذین من بعدی الی بکر و عمر بلکه در حدیثی با قتلانی جمله صحابه فرمود اصحابی کلنجوم
 باهم اقتدیتم اهدتیم و چنان آنچه لام استغراق نمیده اند نه این معنی است که آنچه سنته مجبوعه خلفا باشند

صحابه هم چنانکه یازده از سبب نقل می فرمایند از امیر امام مالک در موطأ و از زده که نقل راوی می فرمایند
چنانکه در مشکوٰۃ موجود است مذکور است که چهار ساهی مخفی باشد خلط کردم جناب رافع صوابه بمقابلت حضرت
فخر عالم بزم مخالفة حجت نیست و این نیز بر اهل علم واضح است که نفس قیام رمضان را آنجناب سنته فرموده
اند و تحدید عدد رکعات آن نه فرموده که کمی و زیاده در آن روا نباشد چنانکه در فرض در روایت سنن
در نه اختلاف در اقامی عدد آنها واقع نشد پس لهذا هر قدر که زیاده در عدد رکعاتش بود موجب جبر است
نه باعث گناه و اتباع و هیچ حدیث در منع آن وارد نیست بلکه حدیث علیک بکثرة السجود مطلقاً استخوان
کثرت رکعات نوافل روز و شب می فرماید البته جاییکه شارع تحدید فرموده چنانکه در فرض و سنن و اب
نقصان و زیاده در آن روا نیست و معنی اگر قبل آن یا بعد آن در محل نوافل کسی نوافل تنقل خوانند
بدون اعتقاد سنته آنها کسی است که او را منع فرماید و بدعت گوید پس همچنان در تجد و قیام رمضان زیاده
رکعات را چه اندیشه خواهد شد و آنچه در عدد رکعات تجد فخر عالم علیه السلام تحقیق است ازان رواست که نفل
آنجناب محقق گردد که چیست نه آنکه تا اذان بدعت است صحیح به النووی فی شرح المسلم برین قیاس است
سائر سنن که اصل آنرا شارع علیه السلام سنت فرموده و تحدید در آن فرموده مثل تسبیح رکوع و سجود
که در آن زیاده از قدریکه آنجناب میگفتند بدعت است و قره قرآن که زیاده از مقر آنجناب است در فرض
و نفل بدعت نخواهد بود و علی بن ابراهیم این قسم مورازین است که علماء قاطبة اگر چه سنته موکد همون قدر گفته
اند که بران قدر چه سنته نزدشان صادق آید گزارد در آن بدعت ندانسته خصوصاً زیادتیی که از صحابه ثابت شده
چنانچه روایات عدیده مختلفه ساهی دیده باشند تعالی عشرین پس در زمان حضرت عمر رضی اللہ عنہ باریاد
و تقریر آنجناب معمول شد چنانکه در موطأ مالک مرویست و خدشه انقطاع بر محل خود نیست چرا که نیزین
رومان تابعی ثقه اند و ارسال ثقه مقبول میباشد مالک و محدثین سلف را همین مذهب است اگر چه شافعی
واحد در آن کلام کرده اند که ابی جلی داود بسوی اهل مکة دیگر کتب اصول حدیث مطالعه نمایند معنی حدیث
صحیح هقی که صاحب فتح روایت آن فرماید موافق است و منریل شبه انقطاع و ترمذی در جامع خود از حضرت
عمر و علی و غیره هاسن الصحابة روایت آن میکنند پس اکنون در ثبوت عشرین از آنجناب رضی اللہ عنہ
چه تردماند و این زیاده از مخالف سنته پنداشتن نهایت موجب تعجب است که هیچ اهل علم چنان فرمایند

باشند قال رد المحتار ناظرین شرح المذنبه قال سرتب لاستحباب استفاوته کما تب الشیه انتهی و خود حدیث
 یکم بسنی انظر مدین است چه که رعایات تقدم و آخر در کلام لمبار بلا وجوب باشد خصوصاً کلام ما انتظام
 مرد انبیاء تاج الفصحاء و بلغا پس تقدم سنتی و آخر سنته المخطفا مع اشارات دقیقه دیگر کمال ادا دل
 از ثانی می خواهد چنانچه از آیت ان الصفا والمرودة من شعائر الله خود رسول صلی الله علیه و آله وسلم
 تخرج فرموده اندارشاد و کرد که بدایت می کنم بدانکه بدایت کرد حق تعالی با و در ذکر کما هدی فی السجده پس اینجا
 قدم زمانی است و آنجا تقدم فی المرتب جل از تقدم ذکر تقدم رتبه مستفا و میشود و اما مواظبت آنحضرت صلی الله
 علیه و آله وسلم بخیر بطور فرض اگر خصوصیات نیست برامه هم فرضیه رومی خواهد و اگر از خصوصیات
 باشد لیکن امته از ان ممنوع نباشد پس این مواظبت سنته را میخواهد بلکه استحباب مقتضای اوست چنانچه
 تجد که ترد بعض بر ان حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرض بود و امه را مستحب مگر چون دلیل دیگر بیاورد
 این فعل برامه پیدا آید البته آنگاه سنته خواهد شد مثل تراویح که هر چند ترد همون قائل فرضیه تجد بر حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم تراویح نفس تجد است علی التحقيق مگر چونکه برین تجد شخص باین هدیه کذا یه
 مواظبت صحابه پیدا اند بلیل قولی تا که پیدا کرد و هو قوله علیه السلام علیکم بسنی انظر و اگر نیک دیده آید
 مواظبت فعلی حکمی هم بر تراویح از رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم هم توان دید چه که رسول الله صلی الله
 علیه و آله وسلم چند روز خوانده عذر ترک آن فرمود که مبارک است واجب شود و در جرح افتند همانا که فعل اول
 گاه گاه و ترک او را بعد مواظبت حکمی دارند قال رد المحتار والمراد ايضا المواظبة ولو حکما تدخل التراویح
 فانه صلی الله علیه وسلم بن العذر فی التخلف عنها قاله الطحاوی عن ابی سعید انتهی و پس حدیثی و سائل
 بر جمعیت نحو اند و بر رومی کیسکه فرضیه تجد را بر آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم منسوخ گوید چنانچه قول
 حضرت عائشه هست راه مسلم فی سنته پس مواظبت تجد دلیل سنت موکده خواهد بود و دلیل قولیه
 ناظر استحباب مگر تجد رمضان که تراویح است بلیل فعلی سنت موکده خواهد ماند و الله اعلم جواب
 سوال دوم آنکه بست رکعت تراویح در زمان خیریت نشان حضرت عمر رضی الله عنه قرار یافته
 اول یا زده رکعت بعد و تر خوانده شد پس در آخر امر بر بست و سه بعد و تر قرار یافت رواه مالک فی
 الموطا بسند صحیح و آنچه است خلفا باشد تا که آن از جواب اول واضح شد باقی ماند اینکه بمه موکده باشد

بشرط اجتماع علیها آنرا قبول سازید و امر یک یک دو خلیفه مثلاً کرده باشند ترک کنید و برین صورت آنچه باقی
 شخیص حکم است تا تمام خواهند شد که دو خلیفه را در آن ذکر فرمودند همه را و حدیث نجوم مخالف آن خواهد شد
 و ترتیب صحیف عثمانی باینکه خواهد شد چنانچه اول جمیع آن کرده بودند ترتیب آن و مسئله عول و تعدیه در سر
 و دیگر امور که در زمان حضرت عثم فرمایند اند همه خلاف سنت خواهند شد سعاد الله بلکه مراد آن است که سنت همه
 خلفاء را التزام سازند چنان کنند که سنت بعض آنها گیرید و بعض آنها نگیرید قال الله تعالی یا ایها النبئی جاهد
 الکفار و المنافقین که معنی بر آن است که با جمیع کفار و منافقین جهاد باید پس حسب فهم سامی باید که آنچه
 امر الهی نکرده باشند که با تمام کفار عالم جهاد و انجذاب واقع نشده و چه ضرورت است که در حدیث لام لام منغرا
 باشد میگویم که لام آن لام عهد خارجی است که خلفا خمس مسموده را مراد داشته فرموده اند که طریقه ایشانرا
 قبول کنید و بنیت اجتماع بر حدیث فهمیدن همانا که محاوره کلامیه مذکور است پس بهر حال آنچه در ترجمه
 حدیث نوشته اند هر دو تقریر بر محل خود نمیتواند زیاده چه عرض کرده آید و در بعض دیگر جاهم در صحیفه سامی
 محل کلام است مگر بنده اباصل مسئله کار است و از تقریر زائد عرض نیست اکنون که بستی رکعت تراویح
 از فعل خلفا ثابت شده اند عمل بر آن موجب سعادت است و بدعت فهمیدنش محض سبب البتة زائد از پشت
 رکعت را بعض مستحب دانسته اند و بعض موکده گفته اند این مسئله خلافیه قدما است که ما را درین گفتگو ضرور
 نیست والله تعالی اعلم فقط سؤالی اول هرگاه در تعریف سنته مواظبت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم
 مع التکرک احیانا ناخود است و اینهم ظاهر است که بر تراویح مواظبت کذا الی ثابت نیست پس بر سنته
 آن از کدام دلیل لطیفان کرده شود و آنقدر که بر آن مواظبت ثابت است همان هشت رکعات تجمه
 هستند لا غیر پس باید که همین قدر سنت باشد و زیادت بر آن روا نباشد فقط سوال دوم اینکه این
 دو اوزه رکعات که بر هشت رکعات سنت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم افزوده شدند آیا در تا که جهان
 مرتبه هستند که آن هشت رکعات را حاصل است یا از آن مرتبه فراتر فقط جواب سوال اول
 اینکه هر چه صحابه رضوان الله علیهم اجمعین بر آن مواظبت فرموده باشند سنت موکده می باشد بقوله
 علیه السلام علیکم بسنتی و سنته الخلفاء الراشدین المهدیین نعم تا که یک در مواظبت رسول الله صلی الله
 علیه و آله وسلم هر چه نیست می باشد در مواظبت اصحاب کرام نیست چرا که مراتب سنت موکده در تا که متفا

میث و تفسیر بود آنرا در راه گذاشته بوطن رفتند آن کد ام ضرورت باشد که خویش از خوبی این دولت بے
 با چنین زیادہ بنظر آمد کہ یکبار اقلان خیر ان رفتند غایت فرمے غم و رنج دنیا ہمیشہ ہمین سامی آیند
 میرند کار عقل آن است کہ مقصود را از دست ندهد جو ہر ذاتی و وراثت نبوی را گذشتن و قلیل را از
 تابع قلیل گرفتن کا رخر و مندان نیست سرمایہ استحقاق خلافت حضرت آدم علیہ السلام ہمین و فور
 علم بود ورنہ در معصویت ملائکہ و فساد بنی آدم کلام نبود بصلحت و دیدن آن است کہ اگر علم را شروع کردہ
 اند تا تمام نگذارند در ششماہ یا یکسال کتب باقیہ ہم انشاء اللہ تعالی تمام خواهند شد اگر این اضطراب
 و کمون بود در اول امر کہ ام کس خبر کردہ بود کہ شروع کردند گستاخی معاف باد و ہمہ یاد آوران خصوصاً
 برادران و میرزایان و مولوی عبدالرشید صاحب مولوی تمنا صاحب و اگر جناب حافظ صاحب ہم
 تشریف فرمای سر آید یا باشند یا اتفاق حاضری خدمت جناب مفتی صاحب شود از من سلام
 عرض دارندہ

مکتوب پنجم در جواب سوال حافظ بشیر الدین صاحب مراد آبادی

سوال زید نے بجات لا علمی ملک عمر کی رہن رکھی اور قبضہ او سپر کر لیا منافع او سٹاپانی صرف
 میں لانا ہی ہنوز میعاد رہن کی منقضی نہیں ہوئی تھی کہ بعض اشخاص نے کہا منافع رہن کا حکم سود
 میں ہو۔ زید اس امر کی تحقیق چاہتا ہے کہ فی الحقیقت یہ منافع رہن حکم میں سود کے ہے یا نہیں۔ صورت
 سود ہونے کی زید جو منافع بنیت زراصل اپنی کی خرچ میں لایا ہے اور سود بروقت فائدہ رہن کے عمر کو
 وضع کر دیا ضرور ہے یا نہیں مثلاً پان سو روپیہ عوض رہن ہے زید سو روپیہ اپنی صرف میں لایا تو چار سو
 روپیہ بروقت فائدہ رہن کے عمر سے لیلوے اور سو روپیہ منافع کے اد کو وضع کر دیوے اگر زید زراصل
 بروقت فائدہ رہن عمر کو ادا کرے اور عمر و قبل اپنی منافع کے معاف کر دیوے یا بعد میں کے زید کو دیکھو
 جائز ہے یا نہیں شرعاً ایسا ہو کہ زید کل روپیہ اپنا عمر سے لیلیوے اور تمام زراصل منافع رہن زید کو جائز ہوگا
 غرض کہ زید کو کسی طرح بارت گناہ سے ہو سکتی ہے لہذا مکلف خدمت عالی ہوں کہ اس مسئلہ میں جو حکم
 شرع شریف کا ہوا رشاد فرمائے اگر مرہن زراصل بروقت رہن رکھ دینے کے بعد منافع محنت اور خبر گیری

یا بعض پس صاحب هدایه و غیره برانند که همه مکره اند و قدوری گفته که بعض آنچه از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
ثبوت یافته مکره باشند و آنچه زیاده بر آن در زمان عمر رضی الله عنه قرار یافته مستحب بود این همام هم همین میل
دارد هر چند این همام را علماء ارجواب داده اند مگر از تقریر بنده هیچ بهر و قفل توان کرد که مراد قدوری از استحباب
مزید یکی تا که نسبت به هشت رکعت و مراد هدایه تسویه در نفس تا که است نه قدر آن چرا که تا که کلی مشکک است
و حدیث علیکم بیتی انم و لیلی است پس که بعد آن حاجت نقل دیگر نیست و بعد ثبوت روایت منوطا که اصح
الکتاب فی السجده و طبقه اولی است و هم پل بخاری حاجه کتب نیست همین معمول خواهد بود و مذاهب مالک
رحمه الله علیه هم همین باشد مگر تا هم آنچه که زیاده رکعات از دیگر آمده اند موجب توان شد که مثلاً بعد هر دو رکعت
اهل مدینه چهار رکعت بخوانند نسبت رکعت فردی را از شدند و جمله چهل شدند و آنها را هم مجازاً در تراویح
شمرند و اهل مکه بعد هر دو رکعت سبوع طواف کردند و دو رکعت طواف خوانند و در رکعت فردی نمی‌شد
سی رکعت را مجازاً تراویح شمرند و بعد نسبت رکعت قبل و تر بعض گاه که اربع رکعات را ترک کرده و در سجده
مشغول مانند شاتر ده رکعت نمی‌شد سی و شش گردیدند و یک سبوع را قبل و ترا که گردند و رکعت کشند
بست هشت شدند و بست رکعت خود امری است مثبت و محقق از فعل صحابه و یازده از فعل سرور علیه
صلی الله علیه و آله و سلم که اگر بست است احوال ثبوت بست رکعت باجماع صحابه و در آخر زمان عمر رضی
عنه ثابت شده پس سنت باشد و کسی که از سنته آن انکار دارد خطاست و الله تعالی اعلم و علامه هم و احکامه
راجی رحمه رب بر شید احمد گنگوہی -

مکتوب چهارم بنام مولوی صدیق صاحب در فضیلت علم

بنده هیچچنان محمد قاسم بخد مت بابرکت و سر پاعنایت مولوی محمد صدیق صاحب زادکم الله علماً و کمالاً
پس از سلام مسنون عرض پرداز است عنایت نامه سرایه منت و موجب یادآور باشد شکر عنایت
احباب نتوانم و طرز مکانات محبت ندانم این یک دعا دارا است که تهیدستان دین و دنیا را اسوای
آن سرایه و گرنیت اگر بدرگاه بی نیازی میرسد و نعیم نه بود مگر تا هم از خود دریغ نیست خداوند کریم بپناه
دلی برساند مگر دنیا را اگر بنیم پیش عاقلان متاع قلیل است و ربوبی او چه گفت باقی ماند این رکن اعظم

سلام عرض کر دینا اور جناب حافظ عبدالغفریہ صاحب سلمہ اللہ سے اگر نیاز حاصل ہو تو میرا سلام یاد رکھنا
 سوا انکے مولوی سید عبدالرشید صاحب اور مولوی منشا صاحب اور مولوی محی الدین خان صاحب
 اور نزار حفیظ اللہ بیگ صاحب وغیرہم سے بھی یاد رہے تو سلام عرض کر دینا اور مرزا حمایت علی
 بیگ صاحب سے بعد سلام سنون مضمون مرقوم بالا گذارش کر دینا فقط راقسم محمد قاسم

مکتوب ہفتم بنام مرزا محمد عالم بیگ صاحب رباب عمل کشائش رزق

وادائی کوین

سر اپا عنایت سلامت السلام علیکم۔ آج گیارہویں رمضان کو آپکا عنایت نامہ پھونچا عبادۃ
 میں دل نہ لگنا کسی خطا کی سزا اور استغفار اور لاول کی کثرت چاہئے باقی قرض کے ادائے لئے
 کسی عامل سے پونچھے مجکو علیات میں دخل نہیں اگر ہو سکے تو جناب مولوی اکبر علی خاں صاحب
 کی خدمت میں حاضر ہو کر حال عرض کروادے قرض کے لئے جو کچھ فرمائیں اسکی تعمیل کرو
 اور کشائش رزق کے لئے جو کچھ ارشاد فرمائیں اسکو یاد رکھو ہاں اس سے پہلے پہلے حبیبی اللہ
 فَنِعْمَ الْوَكِيلُ اور لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا مَلْجَأَ وَلَا مُتَحَاكٍ مِّنَ اللّٰهِ اَلَا الْيَقِيْنُ
 پانچ سو بار پڑھ لیا کرو اور اول و آخر گیارہ بار درود شریف بھی پڑھ لیا کرو اور پڑھتے وقت
 یہ دہیان رکھا کرو کہ میں اپنے اللہ تعالیٰ کے سامنے حاضر ہوں اور دل و زبان دونوں سے
 محض مطلب کر رہا ہوں مرزا قادر بیگ صاحب مرزا محمد نبی بیگ صاحب کو یاد رہے تو سلام
 کہہ دینا اور سوائے انکے اور کوئی احباب میں سے بچائے اور یاد آجائے تو ان کو بھی فقط ۴ ۴

مکتوب ہشتم در باب علاج ہوس دنیا

سر اپا عنایت مرزا محمد عالم بیگ صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ علیکم آج پندرہویں تاریخ جمعہ کے
 دن تمھارا خط پونچا کیفیت حال معلوم ہوئی میں پچھلے دنوں اتنا سفر میں بیمار ہو گیا تھا
 اس مرض سے شفا تو اتنا راہ ہی میں ہو گئی تھی مگر جبے کسی نہ کسی قسم کی خلش چلی جاتی ہو

ملک مرہونہ کے لئے ہن کو بخشہ دی جیسا کہ عبارت معمولی رہنمائی میں ہوتی ہے جواب سر پا
 عنایت حافظ بشیر الدین صاحب - السلام علیکم رہن کی آمدنی جو زمانہ حال میں کہائی جاتی
 ہے از قسم سود ہی ہرگز حلال نہیں اور اس قسم کے الفاظ لکھ دینے سے کہ مینے حلال کیا اور
 بخشہ دیا یہ آمدنی حلال نہیں ہو جاتی بخشہ دینے کے لئے ایک مرتب ہی ملے تھا اور کوئی
 جہان میں مستحق ہو نہ تھا بلکہ سب جانتے ہیں کہ یہ دینی دلائل کے تحریرین فقط لغرض قرض
 اور بطبع کار براری ہوتی ہیں خدا تعالیٰ ان حیلون کو خوب سمجھتا ہے وہ دل اور تہ دل کی
 باتوں کو جانتا ہے غرض ان حیلون سے تو توقع حلتہ دور از فہم و عقل ہے مگر آمدنی اشیاء مرئوۃ
 کو پورا پورا مجرا دی اور قرض میں محبوب کرے تو البتہ وہ کیا ہوا حلال ہو جاتا ہے مگر اس صورت
 میں بقدر قرض پہنچ جانے کے بعد رہن بری الذمہ ہو جائیگا اور مرتب کو شہی مرہون سے
 کچھ علاوہ نہ رہے گا۔ فقط جن جن صاحبوں کا سلام لکھا تھا میری طرف سے اونکو بھی اور سوا
 اونکے اور ملنے والوں کو بھی بشرط یاد میر اسلام کہ دنیا فقط العبد محمد قاسم -

مکتوب ششم بنام مرزا عبدالقادر بیگ صاحب مراد آبادی

جناب مرزا صاحب! سلام علیکم کل چوتھی رمضان شریفہ کو مولوی فخر الحسن صاحب نے
 آپ کا عنایت نامہ عنایت کیا اور آپ کے نفع ثانی کا قصہ زیبانی بھی بیان فرمایا جیسا کہ لکھنؤ کو
 نکلی جو بیوہ چچی قرابتی اپنی کے ساتھ بنظر احیاء سنہ ۱۲۸۵ قمری ہوا اور مرزا حمایت علی بیگ صاحب
 سفر حج مبارک ہو مرزا صاحب اپنا منصب تو یہ تھا کہ جناب سپر و مرشد مدظلہ کی خدمت میں
 سفارش نامہ لکھوں سفارش کے لئے کچھ تو مناسب ہوئی چاہیے اپنا حال اگر اور کوئی نہیں
 جانتا تو میں خود تو جانتا ہوں پر جہاں اور امور خلاف منصب پڑے سر پر لئے بیٹھا ہوں آپ کی خاطر
 سے ایک یہ بھی عرضہ حضرت کے نام کا پہنچتا ہے مرزا صاحب! تاکرین کہ جہاں اور وں کو یاد
 رکھیں اس سر پا گناہ کو بھی دعا سے فراموش نہ فرمائیں اور حضرت مدظلہ کی خدمت میں دو
 کلمۃ اخیر لکھ کر برابر سر بہر ہو جائیں مرزا محمد نبی بیگ صاحب دراون کے والد صاحب کی خدمت میں

مردن همین مصمم شد که من کار خود کنم اگر پسند خاطر خدام والا مقام افتاد فهو المرد ورنه کالایه زبون بریش
 غاوندنامه سیاه خود را باز خواهم گرفت اکنون یکدو سنخه پیشتر از عرض مقصود عرض میکنم اول اینکه در عرف
 عام هر قوم و دهر زبان بساست که خطاب با نقاب عامه کنند و مخاطب خاص باشد اکثر آنرا با نقاب همچو موکو
 صاحب و شاه صاحب شیخ صاحب میرزا صاحب منشی صاحب مذاکته و منادی از یک شخص بشین باشد
 همچنین در اصطلاحات شریع شریف قرآن و حدیث نیز در مواقع کثیره این طرز اختیار افتاده میفرمایند که
 و اقموا الصلوة و آتوا الزکوة ارشاد و خطاب عام است و مخاطب این حکم جزا غنیان نمی توانند شد رسول الله
 صلی الله علیه و آله و سلم را خطاب همچو یا ایها النبی یا ایها الرسول یا میفرمایند و ظاهر است که این لقب چه
 قدر از حضرت مخاطب صلی الله علیه و آله و سلم عام است با جمله این اندازد و از اندازد او را مطلب طرز کلام نیست
 بلکه در هر زبان معمول بجهت خاص و عام است و دوم اینکه اگر فرض کنیم دو کس یا زیاده از قومی سادات
 یا شیوخ مثلاً نشسته باشند و یکی از آنها کور یا کر باشد و کسی دیگر از حاضران وقت با وجود اطلاع کیفیت چشم
 و گوش او شان خطاب عام مثل میر صاحب شیخ صاحب و از داده اگر گوید به بین یا بشنود این حکم دین
 و شنیدن تعیین و تشخیص مخاطب فرماید هر که از حاضران عقل داشته باشد بی تامل به نهد که مراد این کس
 است نه آن همچنین مخاطب به یقین داند که سقط اشاره متکلم منم ندیگران سوم اینکه اگر جناب باری و
 رسول پاک او صلی الله علیه و آله و سلم حکم را بشرط مر بوط فرمودند از تباط آن حکم بآن شرط از قسم تباط
 توقف باشد که فیما بین موقوف و موقوف علیه باشد و بدین سبب حدیرانیه سده که اگر حکمتی که غرض از
 ارتباط بود مقصود شود یا بدون آن شرط هم آن حکمت حاصل توان شدن شرط لغو گرداند و آن حکم بشرط
 مربوطند اند و بران شرط موقوف نه پندار و مثلاً جمله شرط جمیع جماعت هم است و حکمت از شرط جماعت بجز
 این چه توان گفت که از استماع و استماع موغظا یعنی خطبه مقصود است اگر جماعت شرط نکنند باشد که مردم فرام
 نیایند پس تنها و عطف یعنی خطیب اگر عطف گوید استماع که باشد گریه است که استماع بجز و فرامی مردم میتوان شد
 توقف صحت نماز جمیع بر جماعت از چه رواست اگر فرمایند و تنها نماز خود و بگذارد و بر و ندیجا می دیگر گفته باز
 جماعت ادا کنند مقصود اصلی به هر سده کسی را ندانم که بچنان این صورت فتوی نویسد پس ازین مقدمات معروض
 معروض خدمت خدام باد که آیه یا ایها الذین آمنوا اذنوا لودی للصلوة من یوم الجمعة فاسعوا لی ذکر الله و رزق

اسی میں کھانسی کی شدت ہو گئی دو تین مہینے اسکی تکلیف رہی اب بفضلہ تعالیٰ اسکو بھی آرام ہی
 یوں ہی برائے نام باقی ہوا انشاء اللہ تعالیٰ وہ بھی رفع ہو جائیگی غرض اب میں اچھا ہوں باقی
 کمی ہوس دینا کے لئے یادگاری موت سے بہتر کچھ نہیں ہو سکی تو ہر روز گھڑی آدم گھڑی موت کے
 تصور میں گزار دیا کرو اور اسوقت اس قسم کا خیال رکھا کرو کہ حضرت آدم علیہ السلام سے لیکر حق
 انبیاء ہوئے وہ سب مر گئے جسقدر بادشاہ اس زمانہ سے پہلے ہوئے وہ سب مر گئے بزور دین
 کوئی چھوڑتا تو انبیاء چھوڑتے اور بزور دنیا کوئی بچتا تو بادشاہ پتھے میں نہ الی الذی نہ اول الذی نہ زور
 دین نہ زور دنیا میں بچوں تو کیونکر بچوں پھر اسکے ساتھ قیامت کے حساب و کتاب اور عذاب ثواب
 کو سوچا کر نہ فقط

مکتوب نام مولو میر محمد صادق صاحب مدرسی در باب تحقیق حکم جمعہ

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین سیدنا خاتم النبیین محمد وآلہ واصحابہ وازواجہ
 اجمعین بعد حمدہ صلوٰۃ بندہ کترین بچیدان بے سرو سامان محمد قاسم نجمت سراپا عنایت
 کرمی مولوی میر محمد صادق صاحب دام عنایتہ پس از سلام مسنون عرض پرواز است عنایت
 ملفوف باستفتای رسید کہ حضرت مجمع البحرین شریعت و طریقت مخدوم و متاع خاص عالم جناب
 مخدوم مولانا عبدالسلام صاحب دام برکاتہ صدور یافتہ بود منون و مشکور شدم مقتضای
 عنایت سامی آن بود کہ توقف نمی کردم دو قتیکہ عنایت نامہ ذریعہ ممنونیا سے احقر شدہ بود چاند
 دستم بہ قلم و کاغذ میرسد مگر بالاسے کاہلی طبع از ادعوائی گوناگون بچیدانی و بے سرو سامانی سامان
 این تقصیر و سرمایہ این تاخیر شد میدانی وہم می دانند نہ سفینہ بگنجینہ آورده ام و نہ مکتوبات غینہ
 البینہ سپردہ باین بچیدانی داین بے سرو سامانی نہ جرأت بچو کار بآید و نہ دل بدست کار فرماید
 و ذخیرہ ام ہین خیالات پرگندہ من اند کہ یکی را اگر بدل می نشیند دیگران آنرا از جملہ مضامین جز
 می بیند مگر بندہ گندہ از بخت محدود نہ تنہا نیاز سابق است اعتقاد لاقیم بدل فرما ہم آورده ام
 اگر بمثال ایما خدا ہم بچو مخدومان سرفرونیارم باز آن کدام است کہ انتظارشاد او خواہم کشید باین جہ

من کتاب العلم و مداره و تفسیر در حدیث همین و عظم است چنانکه دانندگان دانند جایگاه و عظم فرض ضروری خواهد بود
 اینم ضروری خواهد بود که آن واعظ خود امیر باشد یا موری یعنی نائبی و باشد در نه در زمره محال داخل خواهد شد که شایسته
 بمنع و عطف گوئی میکنند و نیز ظاهر است و عظم جمیع یعنی خطبه که موسوم بذکر الله شد اگر جمیع فرض است فرضیت این و عظم
 به اول درجه بیک حساب باید داشت و در صحرا و دریا و مسافران را میسر آمدن این قسم و عظم معلوم پس چگونه توان
 گفت که مسافران محکوم این حکم اند که آن که سفر را یک نخت حرام گردانند و سوگ این اسفار که در آن منطقه بهتری از
 واعظ باشد قطعاً حرام گردانند لیکن انجین فتوی نه کسی داده توان داد و نظریین این توان گفت که مسافر
 ازین حکم یکسو نداده اند بلکه با اشاره حدیث اول و بوجوب جمیع بطایفه بطایفه می آید آن لیجان فہم بطایفه عموم
 یا ایہا الذین آمنوا فانودی للصلوة ہم مسافر داخل بنیو و چنانچه ارشاد معروضه مخصوص مسافر و غیره از آیت است
 همچنین اشاره لفظ جماعت که در حدیث مذکور وارد است مخصوص از حدیث است پیچیدہ مسافر را جماعت از یکجا است
 یا مسافر است در حق او حرام گردانند یا جمیع را بر او واجب ندانند مگر سفر را تنها باشد یا نباشد و در حق کسی حرام نتوان گفت
 چار یا چار اقرار بعد و بوجوب واجب خواهد شد و آنکه مثل الواحد شیطان ہم در حدیث آمده در اول اسلام بود و اگر هنوز
 این ای بر حال خود باقیست ایشان نشان نمافوتها بماند مشیر بآیات که اگر کسی ہم ہمیشہ زید فرجانی است بمنع
 مگر درین صورت نه شرط جماعت بطور خفیه بدست آید نه بطور شافعیان بدست افتد بلکه از لفظ الذین آمنوا با لفظ
 فاسوا و در باب انضمام آنکه کمترین مصداق جمیع حسب لغت سه فرد اند برین امر دلالت دارد که کم از کم سوگ
 امام سه کس می بایند چه مخاطب یا ایہا الذین همان سامعان اند که دویدہ و عظم امام خواهند شنیدند آنکه امام ہم افضل
 جماعت شان است زیرا که نہ او صلوة حسب قمر او سابق وقتی نمی بود که امام جلوه بر منبر میکرد و نظر برین این حکم
 مخصوص سامعان خطبه باشد امام را باین حکم سر و کاری نیست الغرض ضرورت امیر یا امور ہم ضرورت جماعت
 مسافر ہم از آیت و حدیث یک طرف افگند و وجه شرط امیر یا نائبی میسر ہم بوجوب ضرورت خطبه که از لفظ فاسوا
 ذکر الله ہوید است بانضمام حدیث لا یقصر موجه شد باقی ماند فقط شرط مصر اگر خود کنند همین ضرورت امیر امور
 دست در کمر آن دارد چه مصری نباشد که حاکمی در آن نبود خود بادشاه وقت اگر نباشد نائب و بالفرض خواهد بود
 و فرق فیما بین امصار و قری و شهر با و دیہات نہ آنجا نیست که محتاج بیان باشد و در ہر ولایت شہر با و دیہات
 می باشند و ہر کس بجز استماع این الفاظ معالی این الفاظ می شناسند و بجز مشاہدہ شہر را زویہ تمیز میکند

هر چند بوجه عوام خطاب میسر آن است که همه کس را این حکم عام است مسافر باشد یا مقیم صحیح باشد یا مریض تمام
 باشد یا آزاد طفل باشد یا جوان زن باشد یا مرد و اگر چون نظر را بآیه او امریاق یعنی فاسعوالی ذکر الله و ذر البیع
 رسانند خود واضح شود که بجز مردان آزاد و توانایان مقیم و جوانان خود مختار یکس از اهل اسلام مخاطبین احکام نیست
 تفصیل این اجمال نیست که سعی اگر مطلوب توان شد از مردان و توانایان توان شد از بیاران و زنان حال بیاران
 خود معلوم است نانوایان کار توانایی چه دارند باقی مانند زنان در حق ایشان همچو لایضربن بار جلوس ارشاد
 رفته اند طرف زن از هر چه تا کلمات بلیغ بهر خانه نشینی مثل قرن فی سبیلکین و غیره ارشاد فرمودند و ظاهر است که در
 باضر و احتمال انکشاف محل زینت است موداد و سی کوچه و بزرگ بیشک مقتضی آنست که وقتی نقاب زرخ
 و جامه از ستر بیاخته برافند بچنین خطاب و ذر و البیع مقتضی آنست که مخاطبان را اختیار بیع و شتر حاصل است
 ورنه ذر و البیع فرمودن چه معنی دارد و ظاهر است که نه غلام مرد این کار است و نه طفل نابالغ را این اختیار شاید
 بدان است که ارشاد فرموده اند انما یجوز فی ذلک علی کل مسلم جماعه الا ربعة عبد ملوک ادا امره او صبی او مریض رواه
 ابوداؤد فی باب الجمعة للمملوک والمرأة باز چون کیفیت اذان جمعه را که در زمان نبوی بود صلی الله علیه و آله و سلم را یاد
 کنم این عقده هم نمی تحمل نشود که مسافر از این تخفیف تصدیق است شرح این معاین است که در زمانه برکت توام
 حضرت نبی صلی الله علیه و آله و سلم اذان جمعه همان وقت گفته می شد که امام بر منبر نرفته نشیند نظر برین ترک بیع
 و شتر و ادوی بغرض استماع و غطا امام یعنی خطبه باشد چنانکه لفظی ذکر الله خود دلیل دعوی است آخر مراد
 ذکر اینجا همان و غط خطبه اند که کار امام و خطیب باشد چون فضائل استماع خطبه اگر است شور و غیب را که مانع
 از استماع باشد یا وکنم این امر دیگر موجب می شود که مطلوب صلی از روز جمعه اجتماع بهر استماع و غط و خطبه باشد و همین
 است که فاشو نفرمودند بلکه فاسعوا فرمودند تا اشاره شناسان خداوندی را باین نشیند که عرض اصلی آنگاه
 است که اگر کلامی نازنین را آهسته خواهند و باشد که از برکات خطبه محروم مانند و شاید همین است که حضرت
 عثمان رضی الله عنه اذانی و دیگر قبل از اذان خطبه فرمودند تا نباشد که در رسیدن سامعان دیر شود و خطبه بیکار
 رود و عرض بوجه عرض مذکور با وجود مقرر بودن یک اذان که به هر نماز مقرر است اذانی دیگر بیشتر از اذان خطبه
 افزوده شد تا سطلب اصلی بوجه احسن بدست آید لیکن از آنجا که در حدیث ارشاد است عن عوف بن مالک قال
 سمعت رسول الله صلی الله علیه و سلم لا یقص الا میرا و ما میرا و محتمل رواه ابوداؤد من باب فی القصص

بان خواهد فرمود اما فی الرض حقوق سرکاری اند عوض آنها بمقتضای طلب ضروری نیست بلکه از آنچه باقی سرکار کے
 پنداشت چنانکه باقی سرکاری بچوقرض رعایا واجب العوض نبود بچنین فرائض واجب الثواب نباشند و نوافل را بچو اسباب
 رض رعایا باید دانست که یک نوره هم گرمی گیرند تمیشت و عوضش ادا میکنند مگر چون نفس جمیع قطع نظر از شرط است و هم شعایر
 امام اگر از ادای نماز تهان در او ایش رود و در هر دو مان کم فهم را بوجه کوتاهی و معونت کمالی مقصود شدن شرط موجب ترک
 شود و نه باعث افزایش نماز ظهر اندر صورت بلکان این همچنان مفتی وقت را اختیار تاکید جمیع و مانست ادکان ظهر است و در
 رسد که از ظهر باز دارد تا بجمیع مستقیم شود و جمیع اقام کند چاول حدیث اختلاف امتی و اصحابی رسته ادکا قال شعایر اختیار
 باید دوم تقریر خلیفه خود با طاعت و معیت مردم و البته است و انحرال ان بغزل او شان گو خورد و چون انقدر اختیار اگران بها
 نشان از انلی فرموده اند نصب امام و اعطای حلالیت از ان چرا که بدست شان نباشد و وعظ و امامت از کارهای امام عام است
 مت صغری و وعظ و پند بامست کبری و اولی الامر بتبئی دارد که نوزضعیف را با نوز قوت است اگر امامی موجود است دست بدست
 سری و ادن نشاید که اجتماع دو حاکم صدقند در بر دارد و همین است که قتل ثانی و وفاء بر بیعت اول ارشاد فرماید که یک باشد
 بوی را امام خود گردانیدن چندان دور از قیاس نیست چه این وقت امامت امام عام توان کرد تا بامامت صغری چه رسد عرض
 ظهر بر اختیار مشارالیه مسلمانان نصب امام خاص بدرج اولی باید داد و انکار از او باید گرفت و این امامت را مخالفت اشترط امام عام
 باید فهمید چه این شرط وقتی است که از امام عام نامی و نشانی نباشد تا که بالمعنی جمیع بن الخلیفین لازم نیاید چه در صورت
 وجودش انکار حسب شایات حدیث چنانکه بگذشت و موافق اشارات الفاظ قرآنی اعنی اطیعوا الرسول واولی الامر منکم کار
 امام عام بود اگر وعظ دیگر بشنوند و بر امر و نهی دیگران کنند گویا همانرا و اولی الامر قرار داد یعنی جنب خلیفه اول خلیفه دیگر نشاند
 کنون که سندش خالیست اگر وعظ دیگران بشنوند محذوری نیست و چون موافق این تقریر این شرط از میان برخاست
 شرط مصر هم یک طرف رفت چه اشترطش ملزوم اشترط شرط امیر بود آری ظاهر الفاظ روایات مشعره ضرورت مصر عام
 اند لهذا احتیاط همین است که تا مقدر رعایت شهر پیش نظر ماند و اگر کسی در وی جمیع قایم کند دست گریانش نزنند که
 اول این شرط ظنی بود باز حسب تقریر مذکور ضعیف و در آن بهر سید گریانی هنوز باقی است عرض آن نیز ضروری است
 چنانکه ادای ظن هر کس همان را موجب تهان در جمعی شود و بچنان این اجازت نصب امام خاص و اختیار استماع مواعظ
 و خطب آن موجب تهان در نصب امام عام است اگر جمیع متروک میشد شاید هست اهل بهتی بشوق جمیع و مشابه
 بابت اهل عصر و انبار و دیگر کار که میکرد نظر برین جمیع بین الظهور و الحجب و احوط بنماید و در وجوب نصب امام نیان باشد

قابل بیان اگر بودیم بود که شهری خالی از حکام نمی ماند خود سلطان باشد یا نائب سلطان باشد و در ویدیک و میداها
 و صحرا خواه و نوازه رونق افروزی سلاطین ضروری است و نه نصاب گسری نواشیان واجب نظر برین صحرا ویدیه را به
 یکسو گذاشتن و کارگذاری سرکاری بدمه اهل شهر نهادن و ازین تقریر بدینیم هویدا شده که حواصی به کس نخل اشترط
 مصر نیست ضرورت مصر بوجه دیگرست بغرض فراهی مجمع کثرت آری بالای ضرورت مشارالیه این شرط
 این فایده هم در آغوش وارد که در غلط در شهر خالی از مجمع کثیره کمتر باشد و با اینهمه مردم شهر اکثر ارباب فهم باشند قابلیت
 تعلیم پیدا کنند و شان دارد اهل دیده ندارند و در مجامع کثیره اگر همه تسلیم نمی کنند باری ازین هم چه کم که بدو کس را و غلط
 و اعطاد گیرد و باز و غلط و نپسند صحبت اش دیگران را برده حق کشد اکنون معروضی دیگر بخیرست خدام عرضی میکنم فهم
 این اشارات از کلام ربانی چون همه مردم را میسر نیست و احادیث مصر حرا این معنی بحد توان ترزیده اند از فهم علماء
 مختلف شدند و عوام را گنجایش امید مغفرت بر نتوان در صورت و جواب تردیدی و عدم و جواب تردیدی بهم رسیده و رفته
 رفته کاهلی نوبت تا بآن رسید که متعصبان خفیه عمد ترک و نتوان جمعه آواز کردن و این ندانستند که اندین صورت
 بغضای المتقی من یقی الشبهات در همچون نه تنها جمعه ضروری است بلکه فرض ظهر هم واجب گردید یعنی این مسلم
 که در هیچ صورت قطعیه فرضیه باین معنی که اگر شرط از شرط مذکوره فوت شده تا هم ادای جمعه بچونازهای پنجگانه فرض
 و منکران کافر قابل اعتماد نیست مگر از شاد و عیال و بیرون لایر یک قانونی اگر بهر مواقع شک تجویز فرموده و آن
 اینکه اگر در فرضیت احد الامرین بلا تعیین یقین کامل حاصل باشد و نسبت یگان یگان یقین کامل نبو
 بلکه ظن یا شک باشد هر دو را و باید کرد و ادای یک فارغ نتوان نشست و این بدان ماند که مردی متدین
 یک روپیه یا کم و بیش مثلاً قرض دیگری بدمه خود داشته باشد و پس از آنکه دراز در شک افتد که او کرده ام یا بی
 یا از اول امر بودن قرض و نبودن آن مشکوک بود و صاحبین حلک است و امتحانش میکند که بدید یا
 نمید باند نه صورت اقبضای دیداری همین است که او کند و اگر در مقدار قرض شک است یک روپیه است یا دو
 روپیه می باید که هر دو روپیه او بکند اگر صاحب حق تابع حق است در صورت بقا حق خویش بقدر حق خویش خواه
 گرفت باقی را با و حواله خواهد فرمود چون در اینجا هم همین صورت بوقوع آید می باید که اهل اسلام هر دو را بگذراند
 حق تعالی حق خود را قبول خواهد فرمود و باقی را عوض واپس خواهد داد یعنی هر چه که فرض نبود آنرا بحساب
 نوافل خواهد گرفت و از اینجا که اعطاء ثواب حسب قرار داد کرم بر نوافل واجب است به ثواب بکافات جا

وید است که این وجوب رفتنی نیست و اختیار نصب امام خاص بیشک این وجوب را بضعف میرساند نیست آنچه که ذهن
 نارسانی من بدان میرسد مگر نه قاضی هم فقیه هم مفتی نه که اجتهاد کنم و خلق قول من بشنوند اگر دیگران هم به صیغی من شوند و بپا
 و نه کالای زبون برایش خافند این دفتر بے معنی را بر سر من زنند و هر چه مناسب است دانند و موافق اشارات علماء را بپا
 که از اتباع قرآن و حدیث دور نیفتند اختیار فرمایند و این نیازمند به اطلاع فرمایند تا به پیروی جم غفیر من هم سردهم
 و در بے تفرق کل نشوم بخیر دست حضرت مخدوم و متاع من برکت آباء مولوی سید عبدالسلام صاحب از من دور افتاده
 عمر عزیز را به او هوس بر باد داده سلام و شوق که بعد نیاز مشغول باشد عرض دارند من بنرض دعای این کار کرده ام
 در نه از قنوی و استقفا و استرا از من مشهور است بطنیه تقریر پریشانم بلکه ملاحظه خواهد فرمود و باید دانست که شرط خفیه
 اگر معاض عموم ظاهری خطاب یا ایها الذین آمنوا و انودى للصلوة است اما این عموم خطاب بحکم مقدمات مذکوره
 مستدعی آن نیست که حکم جمیع عام باشد آری او امر حکم یاق تخصیص حکم میکند و هویدا بود که همه شرط مذکوره از همین
 آیت می نمایند و احادیث مستنده فقط مصرحه و موضح آن هستند مستند بشرط انداختن احتمال ابطال نص عام بر دیات
 احادیث بعضی آنها موافق خیالات بعض اکابر مطعون اند بدل نشیند مگر وقتیکه شرط مذکوره موجه شدند باز فقط باین
 نظر که در بعض مواقع بدون این شرط هم میتوان برای جرت اجمال آن نباید فرمود آری بطور احتیاط بوجه ضرورت
 دیگر اگر تکمیل این اجمال شوند چنانچه عرض کرده ام چندان دور از قواعد شرع نیست که احتیاط از این مقاصد شرع
 شریف است و بسیاری از احکام بنی بر احتیاط اند و خوب وضو پس از نوم بنی بر همین احتیاط است چنانچه الفاظ مشهور
 وجوب آن خود را نظر اهل نظر گواه است و سنت غسل باینکه بچو فانک لاتدری این بات نیز که مبت است بنا برین هم
 احتیاط است و پس ۵

سناجات بدرگاه قاضی الحاجات مصنفه منشی حمید الدین صاحب رئیس سنبل

ندایا به بنشای بر حال من	که افتاده عصیان نبیل من	بجا باشد از گیری از من نگاه	که خود را همین بنیم عصیان
ز ناگزیر نهاده کرده ام +	ز آسایش خویش آزرده ام	اگر بنشینم باشدم آبرو +	و گرنه سیه کارم دندور
تا مان بخود دکن در شمار	که او بر گناه و تو آفرینگار	تو آنی که از من بگری حنا	تو آنی که برین نگیری حنا
نه طاعت که باشد نیازم باو	اگر رحمت تو که لازم باو +	اگر نگار و امید دارم به بخش	به قیاسم که بر حال نازم به بخش